

kutatás

George Edwards Hering (1805–1879)–James Baker Pyne (1800–1870): Visegrád. 1838
Litográfia

BASICS BEATRIX

„CORRECTLY PICTURESQUE”

LÁTKÉPEK ÉS ÚTIRAJZOK

TA látképek vagy más néven veduták a grafikai sokszorosítás feltalálása óta kedvelt témái voltak a különféle nyomtatott lapoknak. A 17. században a német-alföldi művészet tette még kedveltebbé a pontos és jól azonosítható táj-, illetve városlátkép műfaját. Népszerűségét tovább növelte a 18. századtól egyre többek által megtett „Grand Tour”, a nagy utazás, amelynek fontos eleme volt a látottak megörökítése. A 19. század elejére hatalmas nemzetközi piaca lett mind a városlátképeknek, mind a festői tájak, kertek, parkok bemutatásának. A bécsi Akadémián a 18. század második felében kezdték el oktatni a tájrajzolást, s a sokszorosított grafika műfaja látszott a legalkalmasabbnak arra, hogy a közönség minél szélesebb körében ismertté váljanak a művek. Egyre gyakoribb lett albumok, sorozatok megjelentetése, és számos művész specializálódott kimondottan erre a műfajra. 1798-ban jelent meg Erasmus Schrött kassai rajztanár *Malerische Ansichten von Ungarn* című sorozata, az első festői táj- és városlátkép-együttes. Az ő képein is jelen vannak a tájat, a kilátást, a látványt élvező, csodáló emberek. A 19. század elejétől sok hasonló sorozat, album követte ezt, de olyan ikonikus jelentőségű önálló rajzok is, amelyek sokszorosítva terjedtek el, évtizedekig mintaként szolgálva további számos ábrázoláshoz.

[1] Salamon Henrik: Petrich András művészi hagyatéka és egy eddig lappangott képe. *Győri Szemle*, 1941. 77–86.

[2] Julia Pardoe: *The City of the Magyar, on Hungary and Her Institutions in 1839–40. I–III.* London, 1840. 278–279. „We were one day agreeably surprised by a visit of Field Marshal Petrich, the elder brother of our amiable fellow-traveller from Constantinople... he is so admirable an artist as to render it impossible to pass over in silence a morning spent among his beautiful and interesting drawings. One portfolio contains no fewer than four hundred and sixty views in Hungary, and judging from those with whose subjects we were familiar, I should imagine that probably no other draughtsman had ever succeeded in so thoroughly delineating the features of the country. One fine bold sketch of Visegrád, by which I was especially struck, was gallantly presented to me by the Marshal, and gives a correct and noble idea of that regal ruin.”

TAz egyik legismertebb, leghatásosabb látkép szerzője, Petrich András (1765–1842) katonai térképrajzoló lett szegedi gimnáziumi tanulmányainak elvégzését követően. Habsburg Birodalom-szerte dolgozott, és a katonai ranglétrán is sikerrel haladt előre, 1809-ben vezérkari ezredesként a Ludoviceum igazgatója, 1842-ben a mérnökkarhoz beosztott vezérőrnagy, majd altábornagy, a Budai Műszaki és Erődítési Igazgatóság vezetője, innét vonul nyugdíjba, nem sokkal halála előtt. Térképrajzolóként igen termékenynek bizonyult, de ma már művészként ismerjük elsősorban, aki kora ifjúságától haláláig rajzolt tájakat – egyes feltételezések szerint több ezer műve született.¹ Egy híres angol utazó és útleírás szerző, Julia Pardoe leírta Petrich látogatását a korszak egyik legérdekesebb útleírásában.² Miss Pardoe kiváló művésznek tartotta Petrichet, és olyannyira megcsodálta rajzait, hogy egyet közülük, egy Visegrád-látképet, amely különösen lenyűgözte, neki is ajándékozott a művész. Bizonyos források szerint a látképeket albumban, szövegmagyarázatokkal tervezte Petrich megjelentetni. Ezt igazolni látszik a leírásokból ismert, de mára már elveszett rajzainak tárgya (Nagyszombat,

Petrich András (1765–1842): *Pest-Buda látképe*
1819. Gouache

[3] Pest-Buda látképe („Nördliche Aussicht im Meridian v. der St. Gerhardsberger Sternwarte zu Ofen“), Richter Antal Fülöp rézkarca, amelyet 1819-ben a budai Schmid János sokszorosított harminc példányban. Színezett rézkarc, 59×41 cm., jelezve: összevont A. P., Pest-Buda látképe. Jelzés nélkül (Petrich A. 1800 körül). Gouache, 18,6×38,9 cm. Petrich András saját színezési rézkarcán kívül a Budapesti Történelmi Múzeum Fővárosi Képtára gyűjteményének másik példányát Nyitrai Teréz színezte, jelezve Thérèse de Nitray.

[4] Richard Bright: *Travels from Vienna through Lower Hungary*. Edinburg, 1818. 281.

[5] Petrichnek egy a Dunáról felvett látképe kevésbé ismert: „Die Illumination der Stadt Ofen während der Anwesenheit der drei Potentaten. [Österreich, Russland und Preussen.]” Jelzetlen. Hátoldalon: festette Petrich András B. Vízfestmény, 30,7×47,8 cm. Az akvarell tárgya a Gellért-hegy, Tabán, Halászáros és királyi palota északkelet felől, a három fejedelem budai látogatása alkalmából rendezett kilátás idején. 1814. október 26-án.

Pétervárad, Zimony, Nándorfehérvár, Belgrád, Pancsova, Écska, Munkács, Visegrád látképei). A megmaradt művei közül tiroli tájképek sorozata (Szépművészeti Múzeum) mellett a legismertebb a pest-budai látkép, amelyből a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őriz három példányt, a Budapesti Történelmi Múzeum pedig kettőt.³ A kilátást a kép szereplői a gellért-hegyi csillagda mellől körbetekintve élvezik; a Duna a hajóhíddal, Pest házai és templomai láthatók, a kép bal oldalán a Tabán és a Víziváros, a Várhegy a palotával, előbbi lejtőin a szőlőskertekkel. Schoen Arnold leírása szerint Pasquich János, a csillagvizsgáló igazgatója mutatja távcsövön előkelő vendégeinek a látványt, akik a Gellért-hegy akkor még kopár szikláira felmászva hódoltak a korszak kedvelt időtöltésének. A társaság kocsijának ajtaján Petrich monogramja. Ez a nézőpont, gyakran még az emberalakok csoportjainak elrendezését is másolva ezt követően nagyon sok látképen jelenik meg, a variánsok között talán legelterjedtebb a bécsi Artaria cég kiadásában néhány évvel később közzétett lap.

Nem Petrich volt azonban az első, aki a Gellért-hegyről letekintve rajzolt látképet: Richard Bright (1789–1858) angol orvos 1814–15-ben látogatott Magyarországra. *Travels from Vienna through Lower Hungary* címmel 1818-ban jelent meg Edinburgban utazásainak leírása, s a kötet egyik illusztrációja Pest-Budát a Gellért-hegy tetejéről letekintve mutatja be.⁴ Ez a képe azonban nem vált különösképpen ismertté, hatása annyiban érzékelhető mindössze, hogy Bartlett későbbi ábrázolása nyilvánvalóan forrásként használta. Így lényegében Petrich rajza az első a sorban, és hatását tekintve is a legjelentősebb.⁵ Olyannyira, hogy Julia Pardoe kötetének egyik legfontosabb illusztrációja is Petrich rajzát követi: Buda és Pest látképe a Gellért-hegyről a téma ezen is, az előtérben a hegy kopár szikláin ülnek a kilátás élvezetében elmerült nők és férfiak, a Tabánból és a Vízivárosból kevesebb látható, mint Petrichnél, itt a dombok meredekebbek, a királyi palota mögött a Budai-hegyek koszorúja is jóval magasabbnak tűnik a valóságosnál, és a Dunán már ott áll a két várost összekötő Lánchíd. Az ábrázolás készítője, William Henry Bartlett (1809–1854) egész életét utazásokkal, valamint a látottak megörökítésével töltötte. Bartlett Visegrádról, a korszak másik ikonikus magyarországi látképhegyszínéről is készített 1840-ben acélmetszetet: hasonlóan a gellért-hegyi vedutához, itt is kissé eltúlzott a hegy magassága és meredeksége, a Dunáról nézve láthatjuk a tájat, fent a fellegvárral, az előtérben a Salamon-torony romjaival, a folyón tutajokkal, gőzössel. Visegrád a 19. század első felében szinte minden rajzolóknak, festőnek témája lett, ábrázolásain jól nyomon követhető, hogy egy helyszín bemutatásának nézőpontja hogyan változik a kor ízlésének, esztétikai szempontjainak átalakulásával. Míg a pest-budai látképek nézőpontjának egyik legfontosabb helye lett a Gellért-hegy csúcsa, addig Visegrád esetében

[6] Papír, vízfestmény, 28,1 × 40,2 cm, ltsz.: T.6978, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.

[7] George Edwards Hering (1805–1879)–James Baker Pyne (1800–1870): *Sketches on the Danube*. London, 1838.

[8] George Edwards Hering (1805–1879)–James Baker Pyne (1800–1870): *The Danube from the Ruins of Wissegrad*. Papír, kézzel színezett litográfia, 39,5 × 29 cm, ltsz.: T.2599 Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.

a hegycsúcson elhelyezkedő várromok, a hegyoldal erődítései és a Salamon-torony a Dunával együtt megörökített látképe más nézőpontot kívánt. Klette Károly (1793–1874) akvarellje esetében a környező hegyoldalak egyike a nézőpont, nem a hegycsúcs, ami érdekes módon nem is látszik.⁶ Az erődítések falainak egy része, valamint a Salamon-torony a „főszereplő”, a háttérben a Dunával, illetve a túlsó part hegyvonulataival. Ezt a lap hátoldalának német nyelvű felirata is megerősíti: „Salamon Thurm bei Vitcegrad”. A Drezdából érkezett művész Pozsonyban a Zichy családnál nevelő volt, majd József nádor gyermekeit tanította rajzolni Pesten, és örökítette meg a nádor lakóhelyeit, parkjait, kertjeit. Ez a látkép, amelynek pontos keletkezési idejét nem ismerjük, a századelő intim tájképeivel rokon, ellentétben a George Edwards Hering (1805–1879) és James Baker Pyne (1800–1870) angol szerzőpáros 1838-ban megjelentetett albumának Visegrád-ábrázolásával.⁷ Ahogy Kletténél a Salamon-torony, itt a Duna a „főszereplő”, meglepő módon a fellegvár romos falai közül letekintve jelenik meg a Duna, háttérben a túlsó part hegycsúcsaival.⁸ Az angol tájképfestészet olyan teoretikusok művei nyomán formálódott, mint William Gilpin (1724–1804), aki még oxfordi tanulmányai idején adta ki *A Dialogue upon the Gardens (...) at Stow in Buckinghamshire* című írását (1748). Ebben a műben, amely részben a Stow leírása, részben pedig esztétikai értekezés formálódott meg először a szerzőnek a festőiről (picturesque) vallott nézetei. Gilpin számára az anyagszerűség és a kompozíció egyaránt fontos volt ahhoz, hogy egy tájkép „megfelelően festői” (*correctly picturesque*) legyen. A textúra legyen durva, bonyolult, összetett, változatos, (*rough, intricate, varied*), egyetlen egyenes vonal se szerepeljen a kompozíción, amelynek egységes egésznek (*a unified whole*) kell lennie, bizonyos elemeket kötelezően magába foglalva, mint például a sötét előtér, a kissé világosabb középrész és a kevésbé pontosan, megkülönböztethetően ábrázolt háttér. Egy romos templom vagy kastély, vár különös jelentőséget (*consequence*) ad a kompozíciónak, az alacsony nézőpont pedig a fenséges, magaslatos (*sublime*) elemet hangsúlyozza. Gilpin szerint a természet képes a megfelelő textúrákat és színeket szolgáltatni, ritkán produkál azonban tökéletes kompozíciót. Ez utóbbihoz szükséges a művész segítsége. Ezt a segítséget teljes mértékben megadta Hering a látképen, amely jó példája Gilpin elmélete gyakorlati megvalósulásának, és kivételes, egyedülálló mű a magyarországi tájképek sorában.

¶ A festői téma, a különleges kilátás és nézőpont alkalmazása a 19. század első felében általános volt a tájábrázolás vonatkozásában – a magyarországi témákhoz és megoldásokhoz hasonlókat máshol is találhatunk.

¶ Az angliai Surrey megyebeli Box Hill mindössze harminc kilométerre található London belvárosától. Nevét a kiterjedt bukszus (box) erdőkről kapta, amelyek a hegynek a Mole folyó felé elnyúló lejtőit borították egykor. A mindössze

Klette Károly (1793–1874): *A Salamon-torony Visegrádnál*
Akvarell

George Lambert (1700–1765): *Box Hill*
1733. Olajfestmény

211 méter „magas” (Gellért-hegynyi) hegy nyugati része a National Trust kezelésében közkedvelt turistacélpont napjainkban is, a Salamon’s Memorial nevű kilátóhelyről kirándulók sokasága élvezzi a látványt, amely része a Surrey Hills – Area of Outstanding Natural Beauty elnevezésű területnek. Már a név is jelzi, hogy „kiemelkedő szépségű természeti környezet” a vidék, és már századok óta ennek tekintették. Box Hillnek évente átlagosan nyolcszázezer látogatója van, legalábbis ennyit rögzít a National Trust látogatóközpontja. George Lambert 1733-ban készült, ma a Tate Gallery-ben őrzött festményén magasabbnak és meredekebbnek tűnik a hegy, mint amilyenek ma érzékeljük. Hogy mikor kezdett divattá válni a hely látogatása, arra fontos adalék John Evelyn (1620–1706) híres *Naplójának* 1662-es leírása arról, hogy a szomszédos Epsom divatos hölgyei és urai nagy számban látogatják Box Hillt. Epsom akkoriban jelentős fürdőhely volt, a 19. századra pedig a lóversenyek legfontosabb helyszíne. Ekkor, a 19. század elején írta Jane Austen *Emma* című regényét, amelynek kulcsfontosságú eseménye egy kirándulás Box Hillre.⁹ A hegy azonban nem csupán egy kilátópont volt, amelyről a környék szépségeit élvezni lehetett, hanem komplex tájelemek rendszere alakult itt ki, természetesen emberi tevékenység eredményeképpen. Az egyik ilyen a Régi Erőd (Old Fort), amely része annak a tizenhárom, Londont védő létesítménynek, amelyeket az 1890-es években emeltek azzal a szándékkal, hogy a várost megvédjék egy esetleges kontinentális inváziótól. Az erőd ma már nem látogatható, kiemelten védett denevérek lakóhelye. A Boradwood’s Folly-ként ismert középkori őrtoronyt utánzó építményt a jeles zongorakészítő cég tulajdonosa, Thomas Broadwood építtette 1815-ben, és ez is növeli a hely romantikus hatását. Itt található még a dublini születésű Peter Labilliere (1725–1800) síremléke. Ő 1789-ben költözött a közeli Dorking nevű kisvárosba, és rendszeresen feljárt a Box Hillre meditálni. És végül a Weypole nevű, 18. században létrehozott gyümölcsöskertet lépőkövekkel tagolt kis tavon át lehet megközelíteni a Box Hill lábánál, ez általában a séták „végállomása”.

[9] „Úgy döntöttek tehát, hogy elmennek a Box Hillre... Emma még sosem járt a Box Hillen; szeretne volna látni, milyen lehet, ha mindenki annyira érdemesnek tartja megnézni...” Jane Austen: *Emma*. Szeged, 2004. 311.

¶ Olyan mai nagyvárosok is, mint például New York, a 19. század elején ugyanolyan kedvelt tárgyai voltak a látképeknek, mint Pest-Buda a Gellért-hegyről, vagy a Box Hillről feltáruló London környéki táj. Az 1820-as, 1830-as évekre a Hudson folyó völgyének tájképfestő iskolája által megörökített sejtelmes hegyormok és a távoli város és kikötő képe helyett az egyre növekvő és terjeszkedő város kiemelkedő pontjairól készült veduták váltak kedvelté. John William Hill (1812–1879), angliai születésű amerikai festő és grafikus például Brooklyn Heightsről, egy ház tetejéről körbe tekintve készítette el azt a városi látképet, amely az egyik legismertebb ebből az időszakból. Az egyes nevezetes épületek jól azonosíthatók, a helyszínen készített akvarelleket később litográfiákon sokszorosították. A nyitott ablak mint

John William Hill (1812–1879): *Látkép Brooklyn Heightsről*
Akvarell

John William Hill (1812–1879): *New York látképe a St. Paul-kápolna tornyából*
Akvarell

[10] John William Hill–Henry A. Papprell: *New York from the Steeple of St. Paul’s Church, Looking East, South, and West, 1848*. Papír, színes aquatinta és rézkarc, The Metropolitan Museum of Art, The Edward W. C. Arnold Collection of New York Prints, Maps and Pictures, Bequest of Edward W. C. Arnold, 1954, ltsz: 54.90.587.

[11] A kápolna 1766-os felépültekor a város legmagasabb épülete volt, így nem véletlen, hogy sokáig szolgált nézőpontként a látképekhez, egyúttal az utazók számára kilátóhelyként.

[12] „The valley known by this name is surrounded on three sides by steep heights, and open on the fourth towards Buda, where at the termination of a long vista, may be seen the hill-seated city mirrored in the giant river at its feet. Nothing can be imagined more superb, than this far stretching view, which is only shut in by the porphyry mountains of Gran. On either hand a framework of vineyards reaching down the abrupt and broken slopes of the rocky heights, with here and there a patch of forest-timber, lend their living green to throw up the ights of the picture; while on the spot...” Julia Pardoe: *The City of the Magyar, or Hungary and Her Institutions in 1839–40*. London, 1840. 176–177.

építészeti keret által közrefogott táj látványa mellett a templomtornyok vagy más kiemelkedő magasságú épületek tetejéről készített veduták is népszerűek voltak, ez utóbbiak esetében többnyire az épület teteje is látható, mint az megfigyelhető az egyik legnépszerűbb New York-látkép esetében.¹⁰ A St. Paul-kápolna, amelynek teteje a kilátópont volt Hill másik nagyon népszerű látképén, a Broadway, az Ann Street és a Fulton Street kereszteződésében áll, ami a 19. század közepén a város egyik legizgalmasabb, legforgalmasabb pontjának számított, de nemcsak a környék, hanem a kikötő a folyóval is látható a háttérben.¹¹ A kis kápolna ma is áll, de mára a legalacsonyabb pont lett a felhőkarcoló, például a közeli One World Trade Center vadonatúj épülete között. A hely kiválasztása nem volt véletlen, hiszen jól ismert és népszerű volt, így a látkép eladási esélyeit is növelte.

¶ A 18. század vége, 19. század első fele tájbrázolásai mind Magyarországon, mind Európában, illetve a tengeren túl részben az előre nem látott mértékben megnőtt utazási kedv, másrészt az ehhez kapcsolódóan üzleti vállalkozássá alakult grafikai lap- és albumkiadás, valamint illusztrált útikönyvek megjelenítése révén egyre jelentősebbé váltak. Meg kell azonban említenünk az elméleti alapot is, az újfajta tájszemlélet megszületését. Az útirajz arisztokrata időtöltésből hivatásos szakmunkává vált, a festőiség pedig lényegében a természetábrázoláshoz szükséges szabályok sora lett csupán. Jól érzékeltették ezt az útikönyvek leírásai az illusztrációk kíséretében – hol szokványosan, hol pedig az irodalmi mű igényével, önállóan, szöveg nélkül is értékes és vonzó képek közzétételével. Talán az egyik legizgalmasabb példája ennek a már említett Julia Pardoe-féle *The City of the Magyar*, amelynek a budai hegyekből élvezhető kilátást és látványt leíró sorai mindezt jól példázzák, a használt kifejezések, jelzők akár egy teoretikai írás részletei is lehetnének (meredek ormok, a hegytetőn ülő város tükröződése a hatalmas folyóban, a porfirzöld hegyvonulatok, idő által megviselt romok stb.)¹² Mivel a műfaj e formájában a romantika szülte volt, a 19. század ötvenes-hatvanas éveire ha nem is szűnt meg, de jelentősen átalakult.

IRODALOM

- Franz Schams: *Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern*. Pest, 1821
- Győri Szemle, 1941. 77–86. Salamon Henrik: Petrich András művészi hagyatéka és egy eddig lappangott képe.
- John W. Reps: *Views and Viewmakers of Urban America: Lithographs of Towns and Cities in the United States and Canada, Notes on the Artists and Publishers, and a Union Catalog of Their Work, 1825–1925*. Columbia, University of Missouri Press, 1984

Rupert C. W. Bunny: *Justh Zsigmond*, 1888
(Petőfi Irodalmi Múzeum)